

ŞAMANİZM ve ŞAMANLARA GENEL BAKIŞ

An Overview of Shamans and Shamanism

Mustafa Cumhur İzgi¹

¹Academic Staff, Akdeniz University Medical Faculty, Dept. of History of Medicine and Ethics

ÖZET

Victor Robinson'un ifade ettiği ilk insanın vahşi ormanlardaki çığına yanıt vererek ve acısını dindirme görevini üstlenerek hekimlik görevini yerine getiren Şamanlar, tıp tarihi sayfalarında önemli bir yer tutmaktadır. Şamanlar sağlık alanı dışında yaşadıkları toplumları da etkileyerek bir inanç sisteminin parçası olmuşlardır. Böylece edindikleri dinsel kimlikleri ile toplum için bilinmeyi hissedenden ve ona ulaşmada ilk süreci tamamlayan aracı konumundadırlar. Özellikle akılcı tıp uygulamaları öncesinin önemli sağlık sağlayıcıları olarak Şamanların oluşturduğu kültürün izlerini genellikle Türk toplumlarında halen gözlemlemek olasıdır.

Bu yazıda, günümüzden bakıldığında oluşturdukları ritüelleri hastalık belirtisi olarak da ele alınabilen Şamanlara genel bir bakış amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şamanizm, Büyüsel Tıp Uygulamaları, Sağlığın Gerçekleştirilmesi

ABSTRACT

Since Shamans undertook the task of being a doctor by salving the primitive and replying his voice in his wild forest, they have taken an important part in the history of medicine. They also became a part of a faith system in their time by influencing the society which they live with. Thus, with their religious identity, Shamans are the people who feels the unknown and who are the agents for completing the first stage of reaching it. Traces of culture developed by Shamans, who are the important medicine providers of the pre-rationalist medicine practices time, still can be seen in Turkish societies.

In this paper, it is aimed to have general idea about the Shamans who also consider the rituals that they develop as a symptom.

Keywords: Shamanism, Magical Medicine Practices, Realization of Health

GİRİŞ

Başta Sibiryaya ve Ural-Altay halkları olmak üzere dünyanın hemen her yerindeki kandaş (kan birlikteliğine dayanan) toplulukların öbür dünyayla, ruhlarla ilişki kurma ve hastaları iyileştirme gücü taşıdığına inanılan şaman çevresinde odaklaşan inanç sistemi "Şamanizm" olarak tanımlanmaktadır¹.

Günümüzde kandaş topluluklar ile sınıflı toplumlar arasında Şamanist kültür alışverişi olduğu düşünülmektedir. Kandaş topluluklar Şamanist kültürün temelini oluşturur. Son zamanlarda yapılan çalışmalar, Şamanizm'in doğuşunu paleolitik ya da neolitik çağın başlangıcı olarak kabul etmektedir. Fransa Lascaux Mağarasında bulunan, İÖ 15-13 bin yıldan kaldığı tahmin edilen resimlerde Şamanizm'in en eski motiflerine rastlanmıştır. Arkeolojik kanıtlar Şamanizm'in 20-30 bin yaşında olduğunu bildirmektedir. Genel olarak uygarlık öncesi toplumların inançlar bütünü olarak görülen şamanlık, tarih boyunca çeşitli uygarlıkların etkilerine açık olmuştur. Şamanik yöntemlerle ilgili dikkate değer özelliklerden birisi de değişik yer ve zamanlarda farklı görünüm almasına karşın Avustralya yerlilerinden Kuzey ve Güney Amerika'ya, Sibiryaya ve Orta Asya'dan Avrupa ve Güney Afrika'ya kadar dünyanın birbirinden ayrı ve uzak bölümlerinde birbirine çok benzer olmasıdır. Şamanizm günümüzde Türkler ve diğer Orta Asya halklarının hayatını değişik oranlarda etkilemeye devam etmekle birlikte halen Orta Asya'da başlı başına bir din olarak geçerliliğini korumaktadır. Tatarların bir kısmı özellikle Hakasya Türklerinin hemen hemen tamamı Şamanist'tir. Rusya, Moğolistan, Tacikistan, Kazakistan gibi ülkelerde de Şamanist topluluklara rastlanmaktadır. Sayıları gittikçe azalmakla birlikte günümüzde yaklaşık 650.000 kadar Şaman olduğu tahmin edilmektedir^{1,2}.

İnsanın akıyla eyleyen varoluş olması, bilimsel bilgi birikiminin olmadığı süreçte dünyanın birbirinden çok farklı bölgelerinde doğa olaylarına karşın benzer tepkiler vermesini açıklar. Nedensellik zincirinin oluşturulamaması insanda korkuyu yaratmış, olguların doğaüstü gerekçelerle açıklanmasına neden olmuş ve bunların yarattığı sorunların çözümünün de doğaüstü olmasını gerektirmiştir. Tüm bunlar Şamanizm içinde ele alınan uygulamaların, ritüellerin birbirinden çok farklı toplumlarda bile benzerlikler göstermesine neden olmuştur. Ancak günümüzde belli bölgedeki Türk nüfusta halen etkinliğini sürdürmesi nedeniyle Şamanizm'in Türklerin yaşamlarını daha çok etkilemesine ve Türk kültürüyle daha çok anılmasına neden olmuştur.

Lokman Hekim Journal, 2012; 2 (1): 31-38

Received: 05.10.2011; Accepted: 09.12.2011

Correspondence Author: Mustafa Cumhur İzgi, Akdeniz University Medical Faculty, History of Medicine and Ethics Dept. Antalya-Türkiye. cizgi@akdeniz.edu.tr

Türk halklarının inanışında halkın içinden olan ve ruhlar aracılığı ile Tanrı ile ilişki kuran şamanlar mevcuttur ve halkın günlük yaşamındaki hastalık, fal, sihir, büyü gibi gereksinimlerine yanıt verir³.

Şaman sözcük anlamı olarak büyücü, rahip demektir. Bu nedenle kimi araştırmacılar Şamanizm'i bir din olarak kabul etmemişlerdir. Ayrıca bir kitabı, kurucusu, belirli bir ibadet tarzı olmadığı için de bu düşüncelerinin desteklendiğini ifade etmişlerdir. Bazı araştırmacılara göre ise tam anlamıyla din sayılmamasına rağmen dine doğru bir gelişme evresi olarak görülmüştür. Kimi araştırmacılar da Gök Tanrı ve Yeraltı Tanrısı ve bunlara bağlı ruhlara dayanan bir din olarak kabul ederler^{1, 2, 4}.

Şaman törenlerinden alevi semahlarına taşınan ritüeller içindeki sembolik hareketler törenler, danslar, anlatılar, giysi ve takılar ve benzeri öğeler sayılabilir⁵. Şamanî uygulamaların sistematığı ile Alevi-Bektaşî inancın sistematığında paralellikler görülmektedir: Şamanlık ile Alevi Bektaşî inancı arasında dinî liderler, törenlerde özel giysilerin giyilmesi, sıra ve mertebe ile oturulması, tören esnasında müzik, şiir ve dansın birlikte bulunması, uygulanması, çeşitli erkân ve kurallar, kurban tığlanması, dualar bakımından büyük benzerlikler vardır^{6, 7}. Şaman törenleri genellikle gece yapılır. Alevi – Bektaşî cemleri de gece yapılır. Şamanlık hiyerarşik bir sıra ile devam eder. Şaman öldüğünde yerine onun yardımcılığını yapmış olan erkek torunlardan biri geçer⁸. Semahın felsefesiyle, şaman raksının felsefesi aynı noktada buluşur "Tanrıya ulaşmak". Şaman ritüellerindeki tema ve motifler tasavvuf, tarikatlar ve özellikle de heterodoks dinî grup ve hareketler aracılığıyla Müslüman Türk dindarlığına ve özellikle de Anadolu'daki Müslüman Türk dinî yaşayışına çeşitli şekillerde transfer edilmiştir⁶. Yeseviliğe özgü zikir uygulamalarında da Şamanî vecd halinin izlerine rastlanmaktadır⁹. Tabi ki bu sema ve zikir uygulamalarında etkisi olan tek öge şamanlığa ait değildir. İslamiyet ve diğer inanç sistemleri büyük bir etkileşim içindedir.

Şamanizm, insanın ve dünyanın özel bir tasarımını içerir. İnsanlar ile "Tanrı" arasında özel bir bağ olduğu varsayılır⁸. Ruhlar aracılığı ile kurulan bağ ve her şeyin ruhu olduğuna olan inanç Şamanizm'in gerçek bir uygulamalı animizm olarak kabulünü getirmektedir¹⁰. Şamanizm'e göre insan ruh (can) ve beden'den oluşmaktadır. Beden de et, kemik ve kan'dan meydana gelir. İnsanın fizyolojik fonksiyonlarını ise tın sağlar. İnsanın sağlıklı olması veya hastalanması doğadaki iyi ve kötü ruhların arasındaki dengeye bağlı olarak oluşmaktadır. Görüldüğü gibi Şamanizm'in bir din olarak değil de insanın anlamlandıramadığı olgular için bir açıklama yöntemi ve buna bağlı olarak da bir inanç sistemi olarak değerlendirilmesi daha doğru olacaktır¹¹. Bunun yanında insanın yaşamını doğrudan etkileyen sağlık sorunları ve bunların çözümü her zaman önemini korumuştur. Söz konusu önem şamanların temel görevinin sağlığın düzeltilmesi olmasını sağlamıştır. Aydın ise Şamanizm'i bir din olarak değil de yüzyıllarca değişik dinlerin etkisinde kalmış bir karışım olarak değerlendirmektedir. Bu değerlendirmesini ise Şamanizm'in bütün dini faaliyetleri kapsamaması ile temellendirmekte ve vecd tekniği olarak tanımlamaktadır¹².

Şaman kelimesinin etimolojik kökeni üzerinde yapılan çalışmalar bu terimin Tunguzcadan Rusça yolu ile Batı bilim dünyasına geçtiği bilinmektedir¹³. Şaman kelimesi ilk kez 17. yüzyılın sonlarına doğru Rus elçisi olarak Çin'e giden E. Isbrand'ın ve A. Brand'ın izlenimlerini anlatan seyahatnamede geçer. Şamanların varlığına ait ilk bilgiler 6. yüzyıl Çin kaynaklarından elde edilir. Kelimenin kökeni konusunda da tam bir netlik yoktur. Kimi araştırmacılar Mançuca veya Moğolca, kimileri de Sanskritçe olduğunu ileri sürerler. En çok kabul gören görüş "şaman" kelimesinin Tunguzca bir kelime olduğudur. Tunguzcada dilenci din adamı anlamına gelmektedir. Türk halkları ise şamanlara genellikle "kam" adını vermişlerdir. Kam "kâhin, büyücü" anlamına geldiği gibi "uzman hekim, bilim adamı, felsefeci" anlamlarına da gelir. Kutadgu Bilig'de de geçen kam kelimesi hekimin yanında yer alan, hekim hastayı ot ile tedavi ederken kendi yöntemleriyle daha çok ruhsal yolla, efsun ve sihirle iyileştirmeye çalışan kişi olarak tanımlanır^{1, 4}.

ŞAMANİZM'İN KÖKENİ VE GELİŞİMİ

Şamanistler bütün doğayı iyi ve kötü ruhların etkisi altında gördüklerinden insanın varoluşu ile birlikte kötü güçlere karşı korunabilmek için ruhlarla ilişki kurmanın yollarını aramışlardır. Buna bakarak başlangıçta herkesin şamanlık yaptığı düşünülmektedir. İnsan tek başına bundan kurtulamayacağını anlayınca daha güçlü kişiliğe sahip kişilerin yardımına sığınmış ve aile şamanlığı doğmuştur. Daha sonraları ise özel yetenek ve yatkınlık sahibi kişiler belirli eğitim devresinden sonra şamanlığı meslek halinde uygulamaya başlamışlardır. Şamanın seçimi kişisel iradeye bağlı olmamaktadır.

Şamanın görevleri genel olarak ruh çağırma, kehanet, tedavi ve büyü olarak tanımlanır. Bu görevlerini ruhlar aracılığı ile Tanrı ile ilişki kurması semavi dinlerdeki peygamberlere benzerliği Şamanizmin din olarak ele alınmasında etkili olmuştur^{1, 2, 12}. Dünya üzerinde çok geniş alana yayılan şamanlık özellikle Türk-Moğol kültür tarihinde önemli bir yer tutar.

Şamanlık anaerkil toplumsal yapının izlerini taşımaktadır. Kadın ve erkek şamanlar vardır, ancak kadın şamanların daha kuvvetli oldukları kabul edilir. Dişi kutsallıkların önemli ve saygın olduğu görülmektedir. Şener, A. İnan'ın Şamanizm'in anaerkil kökenli olduğunu "Yakutlarda erkek şamanlar, özel cübbeleri bulunmadığı zaman kadın entarisi ile ayin yaparlardı." örneği ile açıkladığını belirtir. Ayrıca Şamanların halen bir tutam da olsa uzun saç bırakmaları da buna gerekçe olarak gösterilmektedir².

ŞAMANİST DÜNYA GÖRÜŞÜ

Şamanistler dünyayı gök, yeryüzü ve yeraltı olmak üzere 3 kısma ayırırlar. Gökte, "yukarıdaki dünya"da, Ülgen adı verilen Gök Tanrı ile ona bağlı iyi ruhlar vardır. "Orta dünya"da yeryüzünde, insan yaşar. "Aşağıdaki dünya" yeraltı, ise Erlik ile ona bağlı kötü ruhların meskenidir. Şamanlık aydınlık gökle, karanlık yeraltı ikiciliğine dayanan bir anlayıştır¹⁴.

Şamanlığa bağlı halklarda Gök Tanrı göğün en üst katında ve insana benzeyen kişileştirilmiş bir varlık olarak tasarlandığı için ona "ulu" anlamına gelen "Ülgen" adını vermişlerdir. Gök Tanrı dünyanın düzenini yöneterek kaderini belirleyen varlıktır. İnsana çocuk veren de odur. Yalnız iyilik eden tanrıdır. Dünyayı aydınlatmak için güneş ve ay olarak göğe iki büyük madeni ayna koyduğuna inanılır².

"Erlik" in de yeraltının en alt katında kara çamurdan yapılmış sarayda kara bir tahtta oturduğuna inanılır. En büyük felaketlerin nedeni hep Erlik'tir. Erlik insanın canını alıp yeraltına götürür, orada sorguya çektikten sonra kendi emrinde kullanır. Erlik'i simgeleyen put veya resim yapılmaz².

Şamanizm'de yer (yerküre) tek başına büyük bir tanrı olarak kabul edilmiştir. Yerküre üzerinde kutsal ırmak ve göller, orman ve dağlar yer alır ve bunların tümüne "yer-sular" denir. Yeryüzünde de akarsuların, dağların vs. onlara sahip olan ruhları vardır. Böylece bunlar kutsallaştırılmış ve bunun sonucu yurt da kutsal sayılmıştır².

Şamanizm evrenin, topluluğun ve insan varoluşunun kutsal bir bütün olarak algılanmasıdır. Şamanlığın temelinde insan ve doğanın birlik ve beraberliği ve de uyumu düşüncesi yer alır. Şamanizm'in iyi-kötü ruh, aydınlık-karanlık dünya gibi ikili bir yapısı mevcuttur. Şamanist dünya görüşüne göre de bütün dünya iyi ve kötü ruhların etkisi altındadır. Şamanın vecd hali ile toplum da şamanla birlikte "kutsal"la buluşmuş olmaktadır. İnsanlar ruhların huylarını ve onlara hangi yollarla ulaşılacağını, onların nelerden hoşlandığını, hangi kurbanlardan memnun kalacaklarını bilemezler. Özellikle insanlara ve hayvan sürülerine kötülük yapmaya hazır kötü ruhlarla ilişki kurmak yetisi, ata veya akraba ruhlarından aldığı kuvvet ve ilham ile ancak şamanda bulunur.

Bu yardımcı ruhlar olmaksızın şaman etkili olamaz. Şamanın gücü yardımcı ruhların çokluğu ile orantılıdır. Büyük şamanların 10, küçük şamanların da 2 civarında yardımcı ruhları olur. Ayınler şamanın tüm yardımcı ruhları geldikten sonra başlar. Şaman içine giren ruha göre özellik kazanır (örneğin ateşe dayanıklılık, yaşlı şamanın çok hareketli olabilmesi vs.). Yardımcı ruhlar zaman zaman hayvan ve kuş figürlerinden esinlenen ruhlardır. Böylece iyi ruhların etkilerini devam ettirmeye, bir yandan da kötü ruhların zararlı eylemlerini önlemeye ancak şamanın gücü yeter. Şaman bu amaçlarla düzenlediği ayinlerde ruhlar ile ilişkiye geçip onları hoşnut ve razı ederek istenen sonucu almaya çalışır. Ruhlarla bu ilişkiyi kurabilmek için de belirli yetenek ve yatkınlık gereklidir².

ŞAMANLIĞIN EĞİTİMİ

Sadece belirli bir eğitimi almak kişiyi şaman yapmaz. Şamanlık doğuştan ve kaçınılmaz bir özelliktir. Aydın Şamanların, ruhlar tarafından seçilmiş olduklarını ve Şamanın seçiminin kişisel iradeye bağlı olmadığını belirtir. Bu seçimin kimi zaman kişide tanımlanan bir takım belirtilere göre yapıldığını ifade etmektedir. Böylece Şaman olacak kişinin, olağanüstü güçlerini önceden gösterdiğine inanılır ve halkın o kişiyi Şaman olarak kabul etmesini sağlar. Örneğin dişi çıkmış olarak veya altıparmaklı doğan bir bebeğin ileride Şaman olması beklenmektedir. Bunların dışında hastalık gibi bir nedenle uzun süre klanından uzak kalan kişi daha sonra ortaya çıkarsa da şaman adayı olarak kabul edilir.

Bununla birlikte genellikle şamanlık soydan gelen bir özelliktir¹². Özellikle çocukluk çağındaki epilepsi nöbetleri söz konusu olan olağanüstü güç belirtisi olarak kabul edilmektedir. Nöbetlerin artması sonucu kişinin şaman olacağı anlaşılır. Bu durumdaki kişi davulunu alıp çalmaya başlar ve sakinleşip kendine gelir, böylece hastalıktan kurtulur. Şamanlığın özünü oluşturan vecd tekniğinin epilepsi ataklarıyla olan benzerliği bu özdeşleşmenin temelini oluşturur. Şaman olmaktan kaçınan kimsenin sonunda ya delireceğine ya da genç yaşta öleceğine, şamanlığı bırakanlarda ise hastalık olarak epilepsinin yeniden başlayacağına inanılır. Şamanlar genellikle zeki, hayalperest ve şair ruhlu olarak tanımlanırlar. Ayın sırasında vecd içinde kendinden geçip gök ve yeraltı dünyası ile ilgili ilginç olaylar, garip varlıklar anlatır. Şaman ayıldıktan sonra ise hiçbir şey hatırlamaz^{1, 2}. Bunların dışında kendi isteği veya klanın isteği ile Şaman olanlara da rastlanılmasına karşın bunların etkilerinin zayıf olduğuna inanılır¹⁵.

Kuzey bölgelerde hatta kuzey kutbunda bulunan şamanlar için kimi araştırmacılar kutup bölgesinde görülen ıstıri nöbetleri ile Şamanizm'in ruhsal kökenini açıklamaya çalışmışlardır. Menerik adı verilen, kuzey kutup bölgesinin ağır iklim ve yaşam şartlarının bir takım sinirsel rahatsızlıklar yarattığı, bu bölgedeki uzun ve soğuk gecelerin, ıssızlığın bunu perçinlediği, bitkisel gıdanın azlığının yarattığı beslenme sorunlarının oluşturduğu vitamin eksikliklerinin bu hastalığı oluşturduğu ve bunun da şaman adaylarının mesleğe çağrıldıkları zaman geçirmekte oldukları hastalığa benzediği düşünülmüştür. Ancak Şamanizm'in yaygınlığı bu düşünceyi bertaraf etmektedir².

Yukarıda bahsedildiği gibi sadece eğitimle şaman olunamayacağı gibi sadece doğuştan yatkınlık ve yetenek de yeterli değildir. Şaman, mesleğindeki gücü ve bilgiyi atalarından alır. Böylece ayın sırasında davulunu yönetmeyi, makamla dualar okuyup ruhları çağırma ve onların yardımıyla kendi ruhunu bedeninden ayırıp aydınlık veya karanlık dünyaya gönderip dengeyi sağlamayı öğrenir. Ölmüş şamanların ruhları yeraltı dünyasından ayrılıp bu dünyada yaşarlar. Bu akraba ruhlar olmadan şaman görevini yapamaz. Engelleri aşmak için onların yardımına gereksinim duyar.

Aday, şaman olarak eğitimini tamamlayıp yetiştikten sonra törenle giysisi giydirilir ve yemin duası edilir.

Sonuç olarak şamanlık babadan çocuğa veya akrabadan akrabaya geçer. Genellikle de cinsel olgunlaşma döneminde şamanlığa davet olur. Şamanların eğitimi ortalama 3-5 yıldır. Zaman zaman bu süre 10 yıla kadar uzamaktadır².

ŞAMANIN GÖREVLERİ

Ruhlarla ilişki kurma yalnızca şamanlarda olduğu için ayinlerde insanla ruhlar arasında aracılık yaparlar. İyi ruhların yararlı etkilerini sürdürüp, kötü ruhların zararlı etkilerini önlemeye çalışırlar. Şamana ruhlarla ilişkiye geçerek çözümlenebilecek zor sorunlarda başvurulur. Ayın sırasında şamanın ruhu kendi vücudundan ayrılarak başka dünyaya gider veya ruhlar şamanın içine girerek ona esin verirler.

Şamanın görevlerini sıralayacak olursak;

- 1) Bir yıl kadar evde dolaştığına inanılan ölü ruhunu öteki dünyaya göndermek,
- 2) Ağır hastalıkları iyileştirmek,
- 3) Avda şanssızlığı gidermek,
- 4) İyi ve kötü ruhlar arasında dengeyi sağlamak.

Hastalığın bedenden ayrılan ruhu kötü ruhun kapması yüzünden oluştuğuna inanıldığı için şaman bu ruhu bulup sahibine teslim etmek görevini üstlenir. Hastalık kötü ruhun insanın bedenine girmesi ile de oluşabilir. Bu durumda da şaman büyük bir güç harcayarak kötü ruhu hastadan uzaklaştırır. Şaman tüm bu uğraşları sırasında ruhlara kurbanlar sunar.

Şamanlar genellikle yoksul kimselerdir, ancak yaşadıkları toplumlarda etkinlikleri yüksektir. Toplum yaşamında düzenleyici rol oynamış, bağlı olduğu oymağın hayrına çalışmışlardır. Yaptıkları işten ücret almazlar. Ayrıca ayın harici zamanlarda yaşadıkları toplumun herhangi bir ferdi gibi kendi işlerini yaparak yaşamlarını idame ettirirler.

ŞAMANİZM'DE TÖRENLER

Şamanizm'de törenler genel olarak ikiye ayrılmaktadır; belirli günlerde yapılanlar veya önceden belirlenmemiş törenler. Bu törenlerde, çeşitli halkların inanç, gelenek ve göreneklerine göre farklılıklar olmakla birlikte mutlaka kurban adeti vardır. At ve koyun dışında kan akıtılarak sunulan kanlı kurban bilinmemektedir. Kutsal sayılan bir yere, bir değere bir şey sunmak, eşya adamak, Şamanın davuluna, kutsal ağaçlara bez bağlamak, çeşitli maddelerden yapılan tanrı tasvirlerine yemek sunmak, ateşe içki dökmek ya da atmak kansız kurbandır. Kansız kurbanların bir başka biçimi de ruhlara adanıp kırlara salıverilen hayvanlardır.

ŞAMANİZM'DE HASTA TEDAVİSİ

Şaman dizleri üzerinde kendi güç şarkısını söylemeye başlar ve emme işleminde kendisine yardımcı olacak ruhları çağırır. Aynı zamanda içinde kum ya da su olan, hastadan çıkarttıklarını tükürmek için hazırladığı sepet ya da kabı kendisine doğru çeker. Çingırağını hastanın üzerinde sallayarak ruhları çağırarak için konsantre olur. Diğer grup üyeleri de bir çember oluşturarak onun çabasına güç şarkısını söyleyerek katkıda bulunurlar. Şaman hastanın içindeki zararlı, istilacı güçlerin yerini bulmalıdır. Bunun için bir kehanet tekniği kullanır. Gözleri kapalı olarak elini hastanın bedeni ve kafası üzerinde ileri geri gezdirir, hastanın bedeninin belirli bir yerinden gelen özel bir ısı, enerji, titreşim hissi olup olmadığını yavaşça keşfeder. Bir başka teknik ise herhangi bir titreşimi hissetmek için hastanın üstünden bir tüy geçirmektir. Şaman belirli yeri hissettiğinde ya sessizce ya da şarkıyla çingırağını hastanın üzerinde aynı tempoda çalarken iki yardımcı ruhu çağırır. Gözleri kapalı olarak yardımcıların yaklaştığını gördüğünde Şaman onlardan ağzının içine girmelerini ister. Onlar burada Şamanın hastadan emeceği güç istilasını hapsedecek ve içlerine alacaklardır. Ve Şaman hastanın bedeninde zararlı istilayı hissettiği yeri bütün gücüyle emer. Bu elbisenin üzerinden yapılabilir ama elbisenin o bölümünü açmak ve deriyi fiziksel olarak emmek çoğunlukla daha etkilidir. Şaman bu işlem sırasında, kötü yaratığın ağzından ve boğazından geçerek midesine gitmemesi için çok dikkatli olmalıdır. Eğer kazayla onu yutarsa, çıkartmak için başka bir emen Şamanın yardımı istenir. Bu, Şamanların partnerlerinin olmasını istemelerinin önemli bir nedenidir. Şaman gerekli olduğu kadar tekrar tekrar emer ve kuru kusar. Bunu bazen istemsiz şiddetli bir öğürmeyle yapar. Şaman her kuru kustuğundan sonra işlemi yineleyecek kadar güçlü olana kadar konsantrasyonunu güç şarkısını söyleyerek ve yardımcı ruhlarını canlandırmak üzerine odaklanarak yeniler. Bu devreleri elini hastanın üzerinde ileri geri hareket ettirdiğinde ısı, enerji ya da titreşim yayıldığını hissetmeye kadar sürdürür².

Diğer bir yöntem ise tütün tuzaklarıdır. İstilacı ruhların tütünden zevk aldıklarına ve ona çekildiklerine inanılır. Bu yöntemde tütün paketleri ya da içinde tütün olan minyatür bez keseleri kullanılır. Yerde ya da bir zeminde yatmakta olan hastanın etrafında tütün paketlerinden çember yapılır sonra şaman zararlı güç istilasını hastadan çıkartmaya çalışır, zararlı güçler hasta bedenden çıkıp tütünlere geçer ve bu çalışma bittiğinde tütün paketleri bir top halinde yuvarlanır ve derhal uzak bir yere götürülür. Orada top açılır ve tütünlere ağaç dallarına asılır. Böylelikle ruhlara zarar verebilecekleri insanlardan uzak bir yere dağıtılmış olur^{1, 2}.

Başka bir yöntem ise, Şamanın hastanın hastalığıyla özdeşleşmesidir. Fakat bu tehlikelidir, çünkü bu yöntemde Şaman hastaya zarar veren güçleri kendi üzerine almaktadır. Şaman önce hastayla hastalığı ile ilgili konuşur ve hastanın acısını, hissettiklerini kendi içinde hissetmeye başlar. Sonra hasta gibi olmanın nasıl bir şey olduğunu, hastanın yaşama bakışının nasıl olduğunu ve hastanın sorunlarının, umutlarının neler olduğunu öğrenmeye çalışır. Şaman, duygusal olarak hastayla özdeşleşebileceğinden emin olduktan sonra sağaltım çalışmasına başlamaya hazırdır. Bu noktada hasta ve Şaman insanların yerleşmemiş olduğu bir araziye gider. Şaman çingırağı ve güç şarkısıyla koruyucu ruhunu ona yardımcı olması için uyandırır. Hasta bu aşamada onun arkasında sessiz durur. Şaman kendini güçlü hissettiğinde o ve hasta yavaşça elbiselerini çıkartarak değiştirirler².

Şaman hastanın elbiselerinin her bir parçasını giydikçe hastanın ağrıları ve dertlerini hissetmek ve hastanın kişiliğini almak üzerine konsantre olur. Şaman son giysi parçasını giydiğinde artık hasta olduğunu hissetmeye başlamalıdır. Şaman ve hasta çingırarak eşliğinde dans eder. Şaman, hastanın tamamen iyileştiğini hissedene kadar elini hastanın üstünde tutar. Eğer çalışma doğru yapılmışsa Şaman hastalık ya da acı dalgalarının üzerinden geçtiğini hisseder yani bir nevi katalizörlük yapmış olur. O anda Şaman 100 metre kadar koşar, durur ve kollarını öne doğru uzatır, tüm kuvvetini hastaya

acı veren ve şimdi kendi üzerinde olan istilacı gücü atmaya odaklar ve bu zararlı gücü gökyüzüne, uzağa fırlatır. Şaman bu işlemin bitişini hastanın derdinin ve kişiliğinin kendi bedeninden alınması hissiyle bilir².

ŞAMANİZM'DEN GÜNÜMÜZE KALANLAR

Türklerin inanışlarında bugün bile Şaman geleneğinin izlerini görmek olasıdır. Matem töreninde ölünün bindiği atın kuyruğunu keserek kurban etmek; ağacı kutlu saymak; çocuklara uzun ömürlü olması, daha önce ölen çocuklar gibi ölmemesi için Yaşar, Durmuş, Duran, Satılmış, Satı gibi isimler koymak; türbelere adak adamak; dilek ağaçlarına çaput bağlamak gibi adetler ve nazar değmemesi için tahtaya ya da bir zemine vurmak bu kapsamda değerlendirilir².

ŞAMAN GİYSİSİ

Tam bir takım şaman giysisi olmamakla birlikte, cübbe ve başlık kesin olması gereken giysi öğeleridir. Ayrıca göğüslük, eldiven ve yüksek ökçeli ayakkabı diğer giysileridir. Genellikle şaman giysisinin tümüyle bir kuş veya hayvanı simgelediği göze çarpar. Puhu kuşu tüyleri sık kullanılır. Başlık da kuş simgesini tamamlar niteliktedir.

Şamanın ayin esnasında giydiği elbiselere baktığımızda mistik unsurlarla süslenmiş özel tasarımlar olduğunu görürüz. Şamanın giysisindeki bütün süs ve motiflerin fonksiyonu şamana, yeni ve sihirli bir beden vermek içindir. Tasvir edilen üç hayvan: kuş, ren geyiği ve ayıdır. Ancak kuşun ayrı bir yeri vardır. Puhu kuşu ruhları ürküttüğüne inanıldığı için sıklıkla kullanılmıştır. Ayrıca ruhları ürkütmek için kimi toplumlarda geyik boynuzu da kullanılmıştır. Bunun da sebebi kuş giysisinin trans halinde öbür dünyaya yolculuk için mutlaka gerekli olmasıdır^{2, 6}. Kıyafetlerin yanı sıra davul ve şaman şarkıları da trans için gerekli ve tamamlayıcı unsurlardır. Bütün bu saydıklarımız trans için birer araç konumundadır. Davulun sesi, şamanın odaklanma aracıdır. Yoğunlaşma ve çözümleme havası oluşturup, dikkatini ruhun içsel yolculuğuna yönlendirirken onu derinliklere indirerek transa sokar¹⁶.

Ayrıca ruhları kovmak için giysiye bir takım zil ve çingiraklar da takılır. Kötü ruhlardan korunmak için küçük yay, yıldızları temsilen boncuk, Ülgen'in kızlarını temsilen bebek, ay ve güneşi temsilen madeni parçalar, değişik ruhları temsilen de değişik hayvan tüyleri cübbeye eklenir. Cübbesiz şamanın kötü ruhlara karşısında etkisiz kalacağına inanılır².

Başlıklar, cübbeyle ve cübbesiz giyilen başlıklar olarak iki çeşittir².

Şaman ölünce veya yaşlılık nedeniyle şamanlığı bırakınca giysisi, davulu, diğer araçları ormandaki bir ağaca asılır. Şaman'ın ruhlara temasa geçmesi 'Dünya Ağacı'na' tırmanması ile olduğu için ağaç figürü önemsenmiştir¹².

ŞAMAN DAVULU

Giysiden daha eski olduğu bilinen bu alet şaman giysisinin kalktığı bu günlerde bile hala geçerliliğini korumaktadır. Ayin için gerekli malzemenin en önemlisi olan davul dünyayı dolaşırken taşıt görevini yürütür. Karada at, sulardan geçerken kayık, göklere çıkarken kuş yerine geçer. Davulun tokmağı da ayrıca önemlidir. Gök veya yeraltında ruhlara ulaşmak için giderken tokmağın şamana yardımcı olan ruha göre kırbaç, kürek vs. olarak kullanıldığı düşünülür. Davulun ağacının insan eli değmemiş olması önemsenir. Davul yalnızca ayinlerde kullanılır. Derisi zarar görürse yenilenir ve eski deri ormanda bir ağaca asılır. Davulun iç ve dış kısmında kurban törenlerini yansıtan şekiller vardır. Davul ruhlara dünyasına giden şamana eşlik eden hayvanı simgeler. Davulun bir yüzü deri kaplıdır, diğer yüzü ise boştur. Cübbe gibi davulun da, sesi ile kötü ruhlara korkuttuğu inanılırdı. Davuldan başka yay, baksı vs. gibi çalgı aletlerini de kullanan Şamanist toplumlar vardır^{2, 13}.

ŞAMANLARDA DUALAR

Şamanların dinsel törenleri tek tanrılı dinlerdeki gibi matematiksel kesinlikte şekillenmemiştir. Şaman ayinlerinde dış görünüş açısından belli birliktelik söz konusu olabilir, ama şamana yön veren içsel güçler, yani ruhlara olduğu için ibadetin biçimi ve doğrultusu tamamen o anda şamanın özel durumuna, transa geçmesine, ruh haline bağlıdır. Ayin sırasında okuyacağı dualar, ilahiler vs. o sırada aldığı ilhama bağlıdır. Şamanlar, kendi ustaları olan yaşlı şamanların okudukları duaları ezberlemeye mecbur değillerdir. Kendi koruyucu ruhları onlara nasıl ilham verirse öyle hareket ederler².

Şaman Dualarına Örnekler:

1) Evveli kuday sen onгда sen onғdasang men munda

Tilegen tilek yine ber kas bidevge bala ber

Caksı kuday, cay kuday mırza kuday, biy kuday

Evveli kuday kök casagan onan keyin cer casanag

Evvela Tanrı sen işimi rast getir, işimi rast getirirsen ben buradayım; dilediğim dileği yine ver, büsbütün kısrılaşmış kısrağa yavru ver; iyi Tanrı, geniş Tanrı, cömert Tanrı, bey Tanrı! Evvela Tanrı gök yaratmış, ondan sonra yer yaratmış².

2) Özüng alğın, hodayım, özüng bergen kselge özüng deva ber hodayım!

Çiltenlerin çil boldı, baskın izing gül boldı

Pirler hakkı tileymen, analar hakkı tileymen

Allah-eyeyey!...

Kendin al Tanrım; kendin verdiğin derde kendin deva ver, Tanrım! Çehiltenlerin kırk oldu, bastığın yer gül oldu, pirler hakkına diliyorum, analar hakkına diliyorum, ya Allah hey²!

SONUÇ

İlk insanın, duyduğu acıya tepki olarak vahşi ormanda yankılanan çığlığı, aynı zamanda bir hekime yollanan ilk çağrışı oluşturmuştur¹⁷. Bu çağrıya yanıt vermek için kutsal ruhlarından yardım dilemek görevini üstlenen şamanlar mistik kimliği ile toplum için bilinmeyi hissedene ve ona ulaşmada ilk süreci tamamlayan aracı olmuşlardır.

İlk insan çevresini daha iyi anlamlandırabilmek için kendi kopyası gibi değerlendirme eğilimi göstermiştir. Bunun sonucu olarak her şeyin ruhu olduğu anlayışı hâkim olarak animizmi yaratmıştır. Böylece büyüyle, ayinlerle, ruhlarla iletişimle doğayı kontrolü altına almayı istemiştir. Ancak bu istemine yönelik büyü gücünün sınırının farkına varmasıyla kendisinden daha yüksek olduğunu düşündüğü ruhlara seslenmeye başlamıştır¹⁵.

Şamanizm yayıldığı tüm coğrafyalardaki kültürleri etkilediği gibi onlardan kendisi de etkilenmiştir. Bunun sonucu olarak günümüz kültürlerinin özellikle ülkemiz açısından değerlendirildiğinde Alevi-Bektaşî geleneğindeki bazı ritüellerin Şamanizm’le benzerliği düşündürücüdür.

Ancak şamanlara, günümüz toplumundan, biliminden baktığımızda; epileptik nöbet yanında modern psikiyatrinin şizofren olarak adlandırdığı hastaların birçok özelliklerine sahip olduklarını gözlemleyebiliriz. Şamanın gerek gelişme sürecinde, gerekse hastasını tedavi etme sürecinde, aracılık konumunu yerine getirmesi ve bilinmeyene ulaşma-anlama çabaları kişilik parçalanması-dissosiyasyon olarak kabul edilebilmektedir. Dinî inançların oluşmasında en önemli etkenlerden olan mistik ve ölüme yaklaşma deneyimlerinin de her beyin işlevi gibi nörobiyolojik temelleri olduğu düşüncesi ile yapılan bu yöndeki çalışmalar ile bazı sonuçlara ulaşılmaktadır. Bugün için mistik deneyimlerin prefrontal korteks işlev artışı ile beraber olan temporal lob uyarılmasının bir sonucu olabileceği, bu nedenle temporal lobe epilepsisi (TLE) ile yakından ilişkisinin olduğu ve ayrıca serotonerjik sistem başta olmak üzere nörotransmitterlerin de bu deneyimde rol oynadığı söylenebilir. Rüyaları izah etme çabası, ölüm korkusu ve ölüm olgusunun açıklanmak istenmesi ve mistik deneyimler insanın doğaüstüne inanmasının temel dayanaklarıdır. Mistik deneyim daha yüksek ve daha büyük bir güç ya da enerji ile temas kurma, birlik olma (unia mystica) hissinin olduğu ekstazik bir deneyimdir. İnsanlık kadar eski bu deneyim Şamanlarca kullanılmıştır. Bununla birlikte epilepsinin Ege uygarlıklarında ve özellikle Hipokrat öğretisine kadar kutsal hastalık olarak kabul edilmesi ve özellikle TLE’si olanlarda iktal ya da interiktal dönemlerde mistik deneyimlerin sıklıkla yaşanması ilişkiyi açıklamaktadır. Bazı nöronların özellikle ritmik müzik, dans gibi ritmik hareketler ve ışık uyarılarına cevap olarak hipersenkronize deşarj durumuna geçmeleri ritmik müziğin ve dans gibi ritmik beden hareketlerinin hemen tüm mistik gruplarca vecd halini tetiklemede kullanıldığını açıklamakta kullanılmaktadır. Postiktal psikozlarda mistik delirler de sıklıkla görülmektedir¹⁸.

İnsanın biyolojik yapısı gereği iki cins olarak ayrışması ve temelde bu yapı farklılığına bağlanan eşitsizlik, kadının erkeğe göre ikincil olarak algılanmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte toplumsal yaşamın güçlenmesi, bireyin yaşadığı toplum içinde etkin bir özne olabilmesi o toplumun yarattığı birikimin benimsenmesine neden olmaktadır¹⁹. Şamanlığın anaerkil izler taşımasına karşın, gücün zamanla erkek cinsiyet elinde toplanarak patriyarkal yapının egemen olması kadın şamanların etkinliğini azaltmıştır. Şamanizm'in de toplumun kültürel öğelerinden bağımsız olmaması, hatta belli bakış açılarıyla din olarak ele alınması ve dinin ataerkil yapılanmanın önemli yapı taşlarından olması, kültürel yapı içindeki eril kuralların evrenselliğinin kabulü bu değişimi açıklamaktadır.

Hem hasta hem de hastalıkları iyileştirici olarak kabul edilme gibi birbirinin tersi olarak kabul edilebilecek düşüncelere rağmen şamanlar, yaşadıkları toplumlarda etkili olmuş, toplumları yönlendirmişlerdir. Bir taraftan şamanlar için hasta mı, hekim mi soruları kesin yanıtlarını ararken diğer taraftan toplumsal yaşamın önemli ve canlı bir bileşenini oluşturdukları genelde kabul görmektedir.

KAYNAKLAR

- 1) Ana Britannica Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık, Cilt 20, s:229
- 2) Şener C. Şamanizm, Ad Yayıncılık, 1.Baskı, Mart 1997.
- 3) Ünalın S, Öztürk H. İslamiyet'ten Önce Türkler'de Eğitim ve Öğretim, İlahiyat Fakültesi Dergisi 13:2 (2008), 89-109.
- 4) Haçerlioğlu O. Felsefe Sözlüğü, Remzi Kitabevi, 4. Basım, Ocak 1977.
- 5) Assmann J. Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik, Çeviren: Ayşe Tekin, İstanbul, 2001, 55.
- 6) Turan FA. Şaman Ritüellerinden Alevi Semahlarına Esrarlı Yolculuk, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2010,56: 153-162.
- 7) İnan A. Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar, Ankara, 1972: 114-115.
- 8) Perin M. Şamanizm, Çeviren : Bülent Abraş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001:71.
- 9) Tuna E. Şamanlık ve Oyunculuk, Okyanus Yayıncılık, İstanbul, 2000: 185.
- 10) Hoppal M. Sibiryta Şamanizminde Doğa Tapınımı, Çeviren: Prof. Dr. Gürbüz Erginer, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 41, 1 (2001): 209-225.
- 11) Bayat AH. Tıp Tarihi, Sade Matbaa, İzmir, 2003: 204-210.
- 12) Aydın M. Ansiklopedik Dinler Sözlüğü, Konya 2005. s. 726-727.
- 13) Gömeç S. Şamanizm ve Eski Türk Dini, PAÜ. Eğitim Fakültesi Dergisi 1998, Sayı:4 38-50.
- 14) Türköne M. Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü, Ark Yayınevi, 1.Basım, Mart 1995.
- 15) Aydın E. Dünya ve Türk Tıp Tarihi, Güneş Kitabevi, 2006, 15-19.
- 16) Drury N. Şamanizm, Şamanlığın Öğeleri. Çeviren: Erkan Şimşek, Okyanus Yayıncılık, İstanbul, 1996: 76.
- 17) Ersoy T. Tıp Tarih Metafor, Öteki Yayınevi, 2. Baskı 1996.
- 18) Eşel E. Dini ve Mistik Deneyimlerin Muhtemel Bilişsel ve Nörobiyolojik Düzenekleri, Klinik Psikofarmakoloji Bülteni, 2009 (19)2: 193-205.
- 19) Şahinoğlu S. Feminist Biyomedikal Etik, Çağdaş Tıp Etiği, Ed: A. Demirhan Erdemir, Ö. Öncel, Ş. Aksoy, Nobel Tıp Kitabevi, 2003, 541-555